

професор, к.е.н. Качан Є.П.,
доцент, к.г.н. Баб'як Г.П.,
Тернопільська академія народного господарства

Причинно-наслідковий характер сучасних міграційних процесів населення України

Складовою розвитку населення і трудових ресурсів є міграція, причини і мотиви якої можуть бути різними. Як показує досвід, міграцію населення ніколи не вдавалося зупинити, а в окремі періоди вона набирала особливо великих масштабів і охоплювала віддалені простори. Як правило її наслідками є постійна або тривала зміна місця проживання, зміни у статеві-віковій структурі населення.

В сучасних умовах погіршення демографічної ситуації, питання міграцій, особливо міждержавних, є дуже актуальними, оскільки вони зумовлюють зміни в чисельності населення (найбільше – працездатного віку), негативно впливають на якісний рівень трудового потенціалу населення і, навіть, становлять загрозу економічній безпеці держави. Виходячи з цього, дослідження міграційних процесів в Україні має надзвичайно велике практичне значення.

Міграційні процеси в Україні були об'єктом дослідження багато вчених ще в роки перебування України в складі СРСР. Проте, наукові розробки, що здійснювались у минулі роки, вимагають суттєвого переосмислення в контексті трансформаційних процесів, що проходять в нашому суспільстві. Сьогодні найбільшої уваги заслуговують праці І. Гнибіденка, М. Долішнього, С. Злупка, Е. Лібанової, О. Позняка, М. Романюка, І. Цапенко та ін., в яких розглядаються питання трудових міграцій населення, а також проблеми обмеження нелегальної міграції жителів України за кордон.

Однак, треба відзначити, що міграційний рух населення на регіональному рівні залишається недостатньо дослідженим. Реструктуризація економіки України, технічне переоснащення промислових об'єктів, виникнення нових галузей та виробництв вимагає забезпечення їх кваліфікованими кадрами робітників і спеціалістів. Вже зараз в окремих регіонах загострюється проблема технічних кадрів оскільки багато з них мігрували за межі України. В зв'язку з цим важливо проаналізувати сучасні міграційні процеси в Україні на регіональному рівні; виявити причини міграцій населення; визначити можливі наслідки міграційного відтоку з України; окреслити пріоритетні завдання державної моделі управління міграційними процесами, особливо, зовнішніми міграціями.

Дослідження показують, що Україні притаманні нові тенденції механічного руху населення, які в умовах її державності суттєво відрізняються від тих, що спостерігалися в минулих роках. Це, передусім, значне збільшення обсягів зовнішніх міждержавних міграційних переміщень населення країни: зростання чисельності вибулих емігрантів і, особливо – стрімке зростання обсягів закордонних трудових поїздок українських громадян.

Сучасні статистичні дані дозволяють лише в загальних рисах судити про обсяги внутрішньодержавної міграції, оцінити її наслідки для економічного розвитку України. Аналіз статистичних даних дає підстави говорити про те, що в державі постійно зменшується чисельність населення внаслідок міграційного відтоку за межі держави.

Так, у 2002 році міграційне скорочення за рахунок міждержавної міграції становило 33791 особу. Найбільше таких мігрантів в Донецькій області (від’ємне сальдо міграції 7490 осіб), Луганській (4495) та Дніпропетровській (3405) областях. Найменше – м. Київ (186 осіб) та м. Севастополь (248 осіб).

Якщо в 1990 р. коефіцієнт чистої міграції становив +1,5‰, в 1993 р. – +1,0, 1994 р. – -2,8, 1995 р. – -1,8, 1996 р. – -2,6, 1997 р. – -1,6, 1998 р. – -1,9‰, в 1999 р. і 2000 р. – -0,9‰, а в 2002 р. – -0,7‰.

Сальдо міграції населення в країні залежить від регіональних особливостей, хоча всі області втрачають населення й трудові ресурси (як і вся Україна) на користь інших держав світу (таблиця 1). Причини цього різні, їх не можна зводити тільки до погіршення економічного стану в Україні. В міграційному процесі держави багато важать законодавче забезпечення свободи пересування, попит на робочу силу, тощо.

Таблиця 1

Міграції населення по регіонах у 2002 р. [7. – С. 189]

	Міждержавна міграція			Міжрегіональна міграція		
	Число прибулих	Число вибулих	Приріст (скорочення)	Число прибулих	Число вибулих	Приріст (скорочення)
Україна	42473	76264	-33791	267448	267448	X
Автономна Республіка Крим	6108	5616	492	11249	11276	-27
Області:						
Вінницька	1033	1946	-913	9495	10481	-986
Волинська	568	1618	-1050	4145	4957	-812
Дніпропетровська	2472	5877	-3405	17979	14958	3021

Донецька	5034	12524	-7490	14770	16579	-1809
Житомирська	797	1510	-713	7896	9559	-1663
Закарпатська	323	1594	-1271	2886	4073	-1187
Запорізька	2035	3409	-1374	9135	9375	-240
Івано-Франківська	389	747	-358	5936	6426	-490
Київська	821	1070	-249	16346	17042	-696
Кіровоградська	700	1293	-593	6224	9895	-3671
Луганська	2521	7016	-4495	7276	11016	-3740
Львівська	620	1809	-1189	8434	10542	-2108
Миколаївська	1184	2189	-1005	7910	8760	-850
Одеська	3249	2892	357	9310	9824	-514
Полтавська	960	2094	-1134	10381	10074	307
Рівненська	448	1687	-1239	6622	7131	-509
Сумська	757	1429	-672	5045	7840	-2795
Тернопільська	286	619	-333	5286	6090	-804
Харківська	2791	5734	-2943	20098	14494	5604
Херсонська	1105	2258	-1153	6819	9256	-2437
Хмельницька	674	1288	-614	7693	10329	-2636
Черкаська	1043	1507	-464	10266	10156	110
Чернівецька	628	1188	-560	4136	3796	340
Чернігівська	585	1574	-989	7110	8181	-1071
м. Київ	3939	4125	-186	40537	22545	17992
м. Севастополь	1403	1651	-248	4464	2793	1671

На внутрішньорегіональному та міжрегіональному рівнях спостерігається зменшення міграційної активності. Так, якщо в 1991 р. у межах областей змінили місце проживання 594,2 тис. осіб, то в 2002 р. – 267,4 тис. осіб, тобто більше, як у 2 рази.

Наслідки міграції неоднозначні. Проте, звичайно, зростання міграційної рухомості населення України більше спричинене економічними, ніж будь-якими іншими чинниками (політичними, національними, релігійними тощо). Перебудова економіки України супроводжується великими змінами у житті: загострилася політична нестабільність, має місце значний спад виробництва, банкрутство й закриття багатьох підприємств. Це, у свою чергу, викликало повальне вивільнення працівників і ріст безробіття, зниження рівня заробітної плати, затримки з її виплатою і, як наслідок, зниження рівня життя населення в цілому.

За даними офіційної статистики, упродовж останніх років в Україні у структурі грошових доходів населення зберігається тенденція до зниження частки заробітної плати. Якщо в 1990 р. вона становила 70,9% заробітної плати 1985 р. (1985 р. = 100%), то в 2002 р. – близько 48%. У

2002 р. номінальні грошові доходи населення становили 186365 млн. грн. Грошовий дохід на душу населення в 2002 р. дорівнював 3882,6 грн.

Реальна заробітна плата в грудні 2002 р. порівняно із зарплатою у грудні 2001 р. зросла майже на 18%. В доларовому еквіваленті середня заробітна плата в грудні 2002р. становила \$ 43,4 (для порівняння у Чехії – \$ 303, Словенії – \$ 611, Угорщині – \$ 328, Польщі – \$ 308).

Падіння реальної заробітної плати призвело до того, що заробітна плата в Україні не забезпечує навіть простого відтворення робочої сили, не кажучи вже про виконання нею функції стимулювання.

Сьогодні в Україні є досить складною ситуація на ринку праці. При порівняно незначному рівневі офіційного безробіття – 3,8% на початку 2003 р. (за методологією МОП – 11,1%) – в Україні високий показник прихованого безробіття (від 20 до 40% у різних регіонах). Питома вага зайнятих у галузях господарства в загальній чисельності трудових ресурсів скоротилася з 81,3% до 70%. Відбувається значне вивільнення працівників з галузей державного сектора економіки при незначному його повторному працевлаштуванні (в т.ч. у приватний сектор).

Із наведених даних видно, що економічна ситуація в державі є складною. Тому не дивно, що багато наших громадян, шукаючи “нових заробітків”, мігрують за кордон.

Вітчизняна офіційна статистика трудових міграцій спирається на звітність комерційних бюро, агентств та інших організацій, які здійснюють діяльність, пов'язану з працевлаштуванням громадян України за кордоном, а також підприємств України, які уклали договори підряду з закордонними підприємствами. Так, за даними державної статистики у 2002 р. за кордоном легально працювало 40 тис. громадян України, в 2000 р. їх було 33,7 тис. осіб. Водночас лише в Росії офіційно працювало близько 100 тис. українських громадян (на основі ліцензії Федеральної міграційної служби цієї країни), в Чехії легально перебувало 30 тис. наших трудових мігрантів.

Основою державного регулювання трудових міграцій виступають дво- та багатосторонні угоди з урядами інших країн, а також заходи щодо визначення правових меж діяльності посередницьких структур стосовно працевлаштування громадян в інших країнах.

Починаючи з 1993 року Урядом України з метою розвитку співробітництва в галузі трудової діяльності і соціального захисту громадян, які працюють за межами кордонів своїх держав, було підписано десять двосторонніх угод з урядами: Російської Федерації (14.01.93), Республіки Молдова (13.02.93), Республіки Польща (16.02.94), Республіки Вірменія (17.06.95), Литовської Республіки (28.03.95), Республіки Білорусь (17.06.95), Чеської Республіки (21.03.96), Соціалістичної Республіки

В'єтнам (08.04.96), Латвійської Республіки (21.11.95), Словацької Республіки (07.03.97) [2. – С.107].

Максимальна кількість мігрантів з України припадає на прикордонні області: Волинську, Донецьку, Закарпатську, Івано-Франківську, Луганську, Львівську, Рівненську, Чернівецьку.

Найбільш масові потоки трудової міграції мешканців згаданих регіонів спрямовані до Росії (37,2%), Польщі (18,7), Чехії (16,9), Італії (8,5), Португалії (3,8), Угорщині (2,5), Греції (2,2), Словаччині (2,0), Білорусі (1,7%). Загалом на країни Західної і Центральної Європи (включаючи Туреччину і Кіпр) припадає майже 60% загального потоку трудових мігрантів з восьми областей України. Майже 40% українських трудових мігрантів працює в державах СНД і Балтії. На неєвропейські країни (США, Канада, Аргентина) припадає менше 1% трудових мігрантів[4. – С. 39].

Одним з головних спонукальних мотивів міграції – вищий рівень заробітної плати в країнах прибуття. Зокрема, на сільськогосподарських і підсобних роботах, на яких зайняті мігранти з села, він вищий у 2 – 3 рази, в будівництві, на автотранспорті та у сфері послуг – у 10 – 12 разів, на морському транспорті, у програмуванні, в освіті, охороні здоров'я – від 15 до 40 разів. У цілому, за експертними розрахунками, середньомісячні доходи громадян, які працюють за кордоном, становлять понад 2 млрд. грн., що дорівнює третині номінальних грошових доходів всього населення країни за рік [1. – С. 19].

Найновіші цифри викликають тривогу в тому відношенні, що вони ілюструють втрату молодого українською державою трудового потенціалу, що особливо важливо для розвитку її економіки. Навіть без достатньої інформації можна допустити, що в економічно розвинуті країни мігрує найпотужніший, найякісніший (фізично й інтелектуально) трудовий потенціал нації. Більшість мігрантів – це економічно активне населення, у т.ч. населення молодих вікових груп, що мають середню спеціальну та вищу освіту.

Серед мігрантів за рівнем освіти найбільша чисельність осіб із середньою професійною освітою (30,6%), з вищою і неповною вищою освітою (22,5%), із середньою спеціальною освітою (18,4%), середньою (14,0%), з неповною середньою освітою нараховується 7,4%.

До негативних наслідків міждержавної міграції, в першу чергу, відносять “відплив розуму”. За окремими розрахунками нижня межа цінності спеціаліста становить в середньому \$300 тис. Тому величина втрат від “відпливу розуму” значно вища, ніж приплив капіталу і економічна допомога з-за кордону. Особливо негативним наслідком міграції є процес зменшення чисельності населення в сільських поселеннях. Разом з тим, за останні роки кількість сільських поселень, особливо в прикордонних областях значно збільшилася.

Зарубіжна міграція має чимало позитивного в економічній, технічній та інших сферах. Вона допомагає сім'ям мігрантів виживати у складний період переходу до ринкової економіки, майже вдвічі знижує рівень безробіття на українському ринку праці. Досвід роботи наших людей в економічно розвинутих країнах може сприяти підвищенню їх професійної кваліфікації, створенню умов для впровадження у нас передових іноземних технологій та прогресивної організації виробництва, залучення іноземних інвестицій, створення спільних підприємств та багато іншого. Однак у конкретних умовах і ситуаціях еміграція, наприклад, науковців, спеціалістів, талантів негативно позначається на якісному стані трудового потенціалу, що особливо актуально в умовах трансформації ринкової економіки, коли на першому плані є не кількість, а якість трудового потенціалу.

Зовнішня міграція економічно активного населення певною мірою може становити деяку загрозу економічній безпеці нашої держави. Це проявляється, головним чином, у тому, що: 1) зовнішня міграція позначається на демографічній ситуації та якості населення і його трудового потенціалу, бо відтік жінок фертильного віку супроводжується погіршенням демографічної ситуації, а зменшення чисельності висококваліфікованих спеціалістів знижує якісну структуру трудових ресурсів; 2) виїзд за кордон кваліфікованої робочої сили, в першу чергу висококваліфікованих спеціалістів, веде до втрат можливостей впровадження передових технологій та ноу-хау; 3) "відтік розуму" за кордон викликає зменшення у державі числа висококваліфікованих спеціалістів, оскільки будь-якій розвиненій державі потрібні не просто трудові ресурси, а висококваліфіковані, досвідчені працівники, які можуть керувати сучасною технікою та сучасними технологіями; 4) виїзд висококваліфікованих спеціалістів за кордон може супроводжуватися і вивозом таємної інформації, а це негативно відображається на національній безпеці держави.

Проблема вдосконалення міграційної політики є надзвичайно гострою для України на сучасному етапі. Необхідність активного втручання урядових структур у перебіг міграційних процесів є очевидною. Однак діяльність держави в жодному випадку не повинна зводитися до заборонних заходів. Сьогодні необхідне заохочення та спрощення процедури тимчасового виїзду наших громадян на роботу. Одночасно слід посилити контроль за діяльністю організацій-вербувальників вітчизняної робочої сили для роботи за кордоном.

Важливим напрямом державної політики в сфері регулювання трудових міграцій є розповсюдження інформації щодо існуючої системи міждержавних угод про працевлаштування, законодавства України та країн-реципієнтів в сфері трудової міграції і регулювання ринку праці в цілому.

Політика сприяння трудовим міграціям наших громадян і посилення їх соціального захисту під час перебування за кордоном має стати ядром політики держави в міграційній сфері. Важливими також є заходи щодо протидії нелегальній міграції [2. – С. 117-119].

Враховуючи викладене, значні масштаби і можливі негативні наслідки зовнішніх міграцій висококваліфікованих спеціалістів вимагають їх регулювання з боку держави, тобто розробки системи заходів щодо зниження обсягів відпливу кваліфікованих кадрів. Такими заходами мають бути в першу чергу:

- подолання кризових явищ в економіці;
- ліквідація заборгованості з виплатою заробітної плати;
- фінансування пріоритетних галузей економіки і науки;
- ліквідація розриву між рівнем життя висококваліфікованих спеціалістів в Україні і рівнем життя спеціалістів за кордоном;
- надання першого робочого місця випускникам вищих і середніх технічних закладів;
- надання окремого власного житла (в т. ч., кредитування житла) молодим спеціалістам.

До пріоритетних завдань розробки національної та регіональної моделей управління міграційним рухом населення слід віднести:

- регулювання імміграційних процесів – як трудових, так і стаціонарних;
- регулювання еміграційних процесів (постійних, тимчасових і трудових);
- регулювання внутрішніх міграцій (переселенських, трудових, маятникових та сезонних);
- формування методологічних та методичних підходів до обліку міжрегіональної міграції.

Тому Україна повинна, як і інші країни, мати власну концепцію, яка б опиралася на відповідне законодавство. Міграційні процеси можуть бути спрямовані у вигідне русло прискорення економічного і суспільного розвитку. Однак, еміграція за межі України не може бути оптимізована без глибоких соціально-економічних перетворень всередині країни, без створення належних умов для самодіяльності населення, реалізації здібностей з метою забезпечення росту рівня життя населення.

Збереження кваліфікованого потенціалу держави має розглядатися як складовий елемент економічної безпеки держави.

Література:

1. Гнибіденко І. Проблеми трудової міграції в Україні та їх вирішення //Економіка України. – 2001. – №4. – С. 19-22.

2. Зовнішні трудові міграції населення України /За ред. Е.М. Лібанової, О.В. Позняка. – К.: РВПС України НАН України, 2002. – С. 107, 117-119.
3. Миграция и пограничный режим: Беларусь, Молдова, Россия, Украина: Сб. науч. трудов /Под общ. ред. С.И. Пирожкова. – К.: НИПМБ, 2002. – 176 с.
4. Позняк О. Масштаби зовнішніх трудових міграцій населення України //Україна: аспекти праці. – 2002. – №6. – С. 37-40.
5. Позняк О.В. Методологічні проблеми реформування статистики зовнішніх трудових міграцій //Зайнятість та ринок праці. – К., 2002. – Вип. 16. – С. 46-56.
6. Позняк О.В. Проблеми міграцій та міграційної політики в Україні на сучасному етапі //Зайнятість та ринок праці. – К., 2001. – Вип. 15. – С. 65-72.
7. Україна в цифрах у 2002 році. Короткий статистичний довідник /За ред. О.Г. Осауленка; Відп. за вип. В.А. Головка. – К.: Держкомстат України, 2003. – 271 с.

Ye. Kachan, G. Babyak

Cause and effect of the modern migration of the population in Ukraine.

The article deals with the modern migration processes in Ukraine. The causes of population migration are revealed. The possible effects from the migration processes in Ukraine are defined. The priority tasks of the state model of migration processes management are outlined and the system of measures according to the regulation of outside migration is determined.